

Distinction of Society Health from the Perspective of Sociology of Law: Evaluation of Law Obedience in Iran

Rouhollah Islami

Ph.D. Graduate in Political Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ali Entezari

Associate Professor of Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

Through the study of the social context of the formation of the new legal system in Iran and the attempt to apply Durkheim's sociology of law approach, a theoretical understanding emerges that the expression of the social problem of law in Iran, with an emphasis on the concept of anomie and the perception of the situation as an injury and disease, is inconsistent with Durkheim's theoretical approach to law. In the present article, in order to overcome this theoretical inconsistency, while introducing the rules for diagnosing the disease and health of society according to Durkheim, three criteria are identified for assessing the status from the perspective of sociology of law: 1) A certain degree of law noncompliance is normal, necessary, and beneficial; 2) The state, in enacting laws, acts as the agent of the collective conscience, and legislation stemming from the collective conscience is normal; and 3) Normative rules are interconnected within the collective conscience, and the relationship of enacted law with other normative rules is normal within the framework of social control. Then, using thematic analysis, previous studies related to law compliance in Iran, as well as prior research concerning changes in the social context of law, are examined, and it is observed that the presence of the three types of law noncompliance cannot be deemed

* Corresponding Author: entezari@atu.ac.ir

How to Cite: Islami, R., Entezari, A. (2024). Distinction of Society Health from the Perspective of Sociology of Law: Evaluation of Law Obedience in Iran, *Quarterly Journal of Social sciences*, 31(106), 45-76. DOI: 10.22054/qjss.2025.82117.2836

as abnormal. Therefore, if we interpret evidence of law noncompliance as a sign of societal health, we can identify the effective factors contributing to each type of law noncompliance and, while moving beyond broad categorizations (such as the commonly classified five factors of individual, economic, political, social, and cultural), offer specific policy recommendations for law reform to legislators. The achievement of this article paves the way by demonstrating the state of societal health for future empirical studies in the sociology of law in Iran, thereby allowing us to identify potential ailments and work towards their remedy.

Keywords: Law Compliance, Normlessness, Social Control, Societal Health, and Sociology of Law.

Introduction

Through the study of the social context of the formation of Modern legal system in Iran and the attempt to apply Durkheim's sociology of law, this theoretical understanding is revealed for the authors of this article that the expression of the social problem of law in Iran by emphasizing the concept of anomie and considering the state as sickness is incompatible with Durkheim's sociology of law approach, and they attempted to discuss this incompatibility through explanatory application of Durkheim's theory.

Research Questions

Through explanatory application of Durkheim's theory, the following questions have been raised:

- 1) The state of law non-obedience in Iran can be considered as an example of anomie?
- 2) Is there one type of law non-obedience in Iran or are there multiple types of law non-obedience observed in Iran?
- 3) Is the state of law non-obedience in Iran an indicator of sickness?

Materials and Method

Since Durkheim's sociology of law studies the legal system within the broader context of the legal order and therefore studies the gradual process of creating rules (i.e., interconnectedness diachronically) and the interconnectedness of the statutory law with other rules (synchronically) and the acceptance of the law in the process of social life; three criteria from the perspective of sociology of law are identified to evaluate the state of social health: 1) a degree of law non-obedience is normal and it is necessary and also useful; 2) The State is the agent of the collective conscience in legislation, and the statutory law arising from the collective conscience is normal; and 3) the normative rules are connected in the collective conscience and the connection of the statutory law with other normative rules is normal in the constellation of social control.

To examine these three criteria and answer the research questions, the research materials and research method are stated. Previous researches on the issue of law non-obedience in Iran as well as previous researches related to changes in the Iranian legal system - at

least in two periods after the Constitutional Revolution and after the Islamic Revolution - are considered research materials, which we will examine using the method of content analysis in this article.

Results

The findings of this article can be listed as follows:

- 1) Based on the analysis of the findings of previous researches that have identified the types of law non-obedience in Iran, it can be said that the assumption that the society is sick and its disease is diagnosed as anomie (anomaly) is unacceptable. Because in the observed state of law non-obedience that previous researches express, the presence of normative rules regulating behavior at the micro level is obvious.
- 2) Careful description of the three types of law non-obedience and comparison with the classification including two types of lawbreaking and lawlessness shows that the three types of law non-obedience also include lawbreaking, and therefore, we can speak of the three types of law non-obedience with 9 degrees.
- 3) The existence of a degree of instrumental law non-obedience in Iran is still acceptable and considered an indicator of social health. The incidence of this type of law non-obedience and its three degrees can be studied in today's Iranian conditions to conclude whether it occurs up to the necessary and beneficial threshold or has passed this threshold.
- 4) Law non-obedience as a form of protest is not considered abnormal because the social context of the generality of this phenomenon has been created and continues to be established in the historical changes of the modern legal system. Considering the cultural diversity of Iranian society, it can be expected that some degree of this type of law non-obedience will be observed at a specific time and place, and studying its incidence can provide the possibility of proposing necessary changes in the statutory law.
- 5) The existence of morally law non-obedience in Iran is not considered abnormal because the social context for its occurrence has been created and continues to be established in the historical changes of the modern legal system. Studying cases of this type of law non-obedience can find solutions to bridge the gap that has prevented the connection of law with informal norms on both sides and suggest them to policymakers and lawyers.

Conclusion

In this article, from the perspective of Durkheim's sociology of law, we examined law within the framework of the legal system and the extension of the legal system in the broader context of the legal order of Iranian society to explain how the law, which is assumed to be a valid normative rule and is expected to be observed, was formed. Therefore, while going beyond the formal validity of the law in the legal system, in this study we also included the level of acceptance of the law and adherence to the law (i.e., the normative validity and empirical validity of the law), so that on this basis it is possible to enter the realm of social health to conduct empirical studies of the sociology of law in Iran.

So, if we interpret the evidences of law non-obedience as an indicator of society health, then we can identify the factors affecting the occurrence of each type of law non-obedience, while passing the statement of general factors (for example, the common classification of individual, economic, political, social and cultural) and offer specific policy recommendations to the legislators to improve the specific law.

تشخیص سلامت اجتماع از چشم‌انداز جامعه‌شناسی حقوق:

ارزیابی وضعیت رعایت قانون در ایران

دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

روح‌الله اسلامی

دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

علی انتظاری *

چکیده

از خلال مطالعه زمینه اجتماعی تکوین نظام حقوق جدید ایران و تلاش برای کاربست رویکرد جامعه‌شناسی حقوق دورکیم، این درک نظری آشکار می‌شود که بیان مسئله اجتماعی قانون در ایران با تأکید بر مفهوم آنومی و تلقی از وضعیت چنان آسیب و بیماری با رویکرد نظری دورکیم نسبت به حقوق ناسازگار است. در مقاله حاضر برای عبور از این ناسازگاری نظری، ضمن معرفی قواعد تشخیص بیماری و سلامت اجتماع نزد دورکیم، برای ارزیابی وضعیت از منظر جامعه‌شناسی حقوق سه معیار شناسایی می‌شود: (۱) میزانی از عدم رعایت قانون، بهنجار و نیز ضروری و سودمند است؛ (۲) دولت در وضع قانون، کارگزار وجدان جمعی است و وضع قانون برآمده از وجدان جمعی بهنجار است؛ و (۳) قواعد هنجاری در وجدان جمعی به هم پیوسته است و پیوند قانون وضعی با دیگر قواعد هنجاری در منظومه نظارت اجتماعی بهنجار است. سپس به روش تحلیل مضمون، تحقیقات پیشین مرتبط با رعایت قانون در ایران و همچنین تحقیقات پیشین مرتبط با تغییرات زمینه اجتماعی قانون بررسی شده و مشاهده می‌شود که وجود انواع سه‌گانه عدم رعایت قانون وضعی را نمی‌توان نابهنجار دانست. پس اگر شواهد عدم رعایت قانون را چنان نشان‌دهنده سلامت اجتماع تفسیر کنیم آنگاه می‌توان با شناسایی عوامل مؤثر بر بروز هر کدام از انواع عدم رعایت قانون، ضمن عبور از بیان عوامل کلی (به عنوان مثال دسته‌بندی رایج عوامل پنج‌گانه فردی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی) پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی مشخص برای اصلاح قانون مشخص به قانون‌گذاران ارائه داد. دستاورد این مقاله مسیری است که با نشان دادن وضعیت سلامت اجتماع برای انجام مطالعات تجربی جامعه‌شناسی حقوق ایران در آینده هموار شده است و از این طریق می‌توانیم بیماری‌های احتمالی را تشخیص داده و برای درمان آن‌ها بکوشیم.

کلیدواژه‌ها: رعایت قانون، بی‌هنجاری، نظارت اجتماعی، سلامت اجتماع و جامعه‌شناسی حقوق.

مقدمه و طرح مسئله

در ایران امروز انجام فعالیت‌های عادی در زندگی افراد، از خرید و فروش اموال منقول مثل خودرو و غیرمنقول مثل آپارتمان، رانندگی در خیابان‌ها و جاده‌ها، مسافرت هوایی، تحصیل، اشتغال، ازدواج و طلاق، انتخاب نام برای فرزند تا انتشار کتاب و مجله و روزنامه به قانون مربوط است و برای این فعالیت‌ها و بسیاری از فعالیت‌های دیگر قانون و مقررات تدوین شده است. به‌طور معمول انتظار می‌رود که افراد فعالیت‌های خود را مطابق با قانون و مقررات انجام دهند و خود را ملزم به رعایت قانون بدانند. به بیان دیگر، رابطه میان افراد و رابطه میان افراد و سازمان‌های عمومی و خصوصی موضوع قانون و مقررات به‌شمار می‌آید. این قوانین و مقررات، به‌طور معمول توسط مجلس و دولت وضع می‌شوند و در صورت بروز اشکال در رعایت آن‌ها، از طریق شکایت و تشکیل پرونده، موضوع به دادگاه‌ها و قوه قضاییه مربوط می‌گردد.

تدوین قانون و مقررات برای فعالیت‌های عادی زندگی، یا به بیان دیگر قانون‌گذاری، در نظام سیاسی ایران انجام می‌شود و در این نظام، وضع قانون و اجرای اداری و قضایی آن در یک سازوکار بوروکراتیک مبتنی بر قوای سه‌گانه دولت مدرن صورت می‌پذیرد. قانون یکی از انواع قواعد هنجاری است که در فرایند انقلاب مشروطه به منظومه نظارت اجتماعی جامعه ایران راه یافته و در فرایند انقلاب اسلامی نیز تثبیت شده است. قانون به عنوان یک قاعده هنجاری دولتی و رسمی، مدعی تغییر و اصلاح قلمروهای گوناگون زندگی اجتماعی و همچنین اصلاح نظام سیاسی ایران است که بنا به ضرورت برای همه فعالیت‌ها قانون می‌تواند تدوین شود و در نتیجه همه فعالیت‌ها موضوع قانون تلقی می‌شوند. با توجه به این حضور گسترده قانون، در پژوهش‌های حوزه نظام دانش علوم اجتماعی ایران نیز طی سه دهه گذشته پرداختن به معضلات قضایی و حقوقی پرتکرار است. این پژوهش‌ها که بیشتر ذیل عنوان «قانون‌گریزی» به مسئله اجتماعی قانون در ایران می‌پردازند با اتخاذ رویکرد آسیب‌شناسانه دور‌کیمی وضعیت رعایت قانون در ایران را نامطلوب ارزیابی کرده‌اند. یکی از محققان در سال ۱۳۷۹ نوشته است: «جامعه امروز ایران به دلایلی

عدیده گرفتار نوعی بیماری است که در بیان جامعه‌شناسانه از آن به‌عنوان «بی‌هنجاری» یاد می‌شود» (شجاعی‌زند، ۱۳۷۹: ۳۵) و محققان دیگری در سال ۱۴۰۱ تکرار کرده‌اند: جامعه ایران به دلایل بسیاری «گرفتار نوعی بیماری است که در بیان جامعه‌شناسی از آن به‌عنوان بی‌هنجاری یاد می‌شود» (مختاری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۵).

نویسندگان مقاله حاضر از خلال مطالعه زمینه اجتماعی تکوین نظام حقوق جدید ایران و تلاش برای کاربرست رویکرد نظری دورکیم در حوزه جامعه‌شناسی حقوق به این نتیجه رسیدند که بیان مسئله اجتماعی قانون در ایران با تأکید بر مفهوم آنومی و تلقی از وضعیت چنان آسیب و بیماری با رویکرد دورکیم نسبت به حقوق ناسازگار است و کوشیدند این ناسازگاری را از مسیر تدقیق نظریه دورکیم درباره حقوق به بحث بگذارند. در همین مسیر پرسش‌های زیر مطرح شده است:

۱) آیا وضعیت عدم رعایت قانون در ایران را می‌توان مصداق آنومی دانست؟
۲) آیا عدم رعایت قانون در ایران یک نوع دارد یا انواع چندگانه عدم رعایت قانون در ایران مشاهده می‌شود؟

۳) آیا وضعیت عدم رعایت قانون در ایران نشانه بیماری و آسیب است؟
و برای پاسخ به این پرسش‌ها بحث در مقاله حاضر بر پایه آنچه «کاربرد اکتشافی نظریه» نامیده شده است به این ترتیب دنبال می‌شود که نزد دورکیم ابتدا معیار تشخیص بهنجار و نابهنجار و سپس رویکرد نظری جامعه‌شناسی حقوق را توضیح می‌دهیم. بر پایه آنچه برای تشخیص سلامت اجتماع از مباحث نظری دورکیم استخراج می‌شود ابتدا به تحقیقات پیشین درباره مسئله عدم رعایت قانون در ایران مراجعه می‌کنیم و سپس تحقیقات پیشین مرتبط با تغییرات اوضاع عمومی قانون در حیات جمعی ایران پیش و پس از انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی را مرور می‌کنیم. در پایان پاسخ به پرسش‌های مطرح‌شده، در بخش جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ارائه خواهد شد.

مباحث نظری

- معیار تشخیص بهنجار و نابهنجار

دورکیم در توضیح قواعد مشاهده پدیده‌های اجتماعی به دو دسته پدیده‌های بهنجار و نابهنجار اشاره کرده و آن‌ها را چنین تعریف می‌کند: (۱) بهنجار یعنی پدیده‌هایی که «آنچه باید باشند، هستند». (۲) نابهنجار یعنی پدیده‌هایی که «باید جز آنچه هستند باشند» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۶۷). به بیان دورکیم اگرچه هر دو دسته دارای طبیعت واحد است و یکی به روشن شدن دیگری کمک می‌کند «ولی دو نوع مختلف است و تشخیص آن‌ها لازم است» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۶۷). دورکیم برای تشخیص این دو در جستجوی ملاکی عینی است که جزو ذات خود پدیده باشد (دورکیم، ۱۳۸۷: ۶۸) و این ملاک را «عمومیت در نوع اجتماعی معین» می‌داند و معتقد است اگر انواع اجتماعی را از یکدیگر بازشناسیم، می‌توانیم بدانیم عمومی‌ترین صورت پدیده در نوع اجتماعی معین کدام است (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۴).

دورکیم مفهوم «نوع اجتماعی» را حد میانه و میانجی دو مفهوم «اجتماع فردی» تاریخی و «جنس بشر» فلسفی می‌داند (دورکیم، ۱۳۸۷: ۹۴). به بیان دورکیم، انواع اجتماعی به لحاظ کیفی از یکدیگر متمایزند (دورکیم، ۱۳۸۷: ۹۴) و بر پایه مفهوم اردو یا جامعه یک‌بخشی و چگونگی ترکیب اجتماعات، نردبان کامل انواع اجتماعی تعریف می‌شود (دورکیم، ۱۳۸۷: ۹۹). در دیدگاه دورکیم، مراحل تحول اجتماعی نه سلسله‌ای متصل بلکه شبیه درختی است که شاخه‌های آن در جهات مختلف کشیده شده است (دورکیم، ۱۳۸۷: ۴۳).

دورکیم تصریح می‌کند که تعریف شرایط سلامت و بیماری «به نحو انتزاعی و مطلق» ممکن نیست چراکه هر نوع، سلامت مخصوص دارد و سلامت پست‌ترین انواع کمتر از سلامت برترین آن‌ها نیست (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۴-۷۵). دورکیم با اشاره به این که سلامت بزرگ‌سال مانند سلامت کودک نیست تأکید می‌کند که پدیده بهنجار تنها نسبت به «مرحله خاص تحول نوع معین» قابل شناسایی است (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۵). به بیان دورکیم

پس از تشخیص پدیده بهنجار طبق این ملاک عینی، باید به دنبال تبیین آن باشیم یعنی نشان دهیم بهنجاری به «شرایط عمومی هستی جمعی» مربوط است (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۷-۷۸). این تبیین در ادوار انتقالی ممکن است با اشتباه همراه باشد زیرا در دوره گذار «نوع، سراسر در حال تحول است و هنوز به صورت جدید قطعی در نیامده است» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۸). درباره اجتماعات پایین تر که تاکنون عمر خود را کرده و کار خود را انجام داده اند قانون تحول آن ها مسلم شده یا می تواند مسلم شود اما درباره بالاترین و جدیدترین اجتماعات، این قانون ناشناخته است «زیرا اجتماعات مذکور هنوز تمام تاریخ خود را طی نکرده اند» و جامعه شناس تکیه گاهی برای تشخیص پدیده بهنجار ندارد (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۸).

روشی که دورکیم برای تبیین بهنجاری پدیده در ادوار انتقالی پیشنهاد می کند چنین است:

«جامعه شناس باید پس از آن که از راه مشاهده مسلم ساخت پدیده عمومیت دارد به شرایطی برگردد که در گذشته موجب عمومیت بوده است. سپس باید ببیند آیا این شرایط در حال حاضر هم هنوز موجود است یا تغییر کرده است. در مورد اول حق خواهد داشت پدیده مزبور را بهنجار شمارد و در مورد دوم می تواند این صفت را از آن سلب کند» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۷۸).

دورکیم استدلال خود را چنین خلاصه کرده و برای تشخیص پدیده بهنجار سه قاعده را به دست می دهد:

(۱) «هر پدیده اجتماعی هنگامی برای نوع اجتماعی معین در مرحله ای از تطور آن بهنجار است که در میانگین این نوع اجتماعات در همان مرحله تطور به وقوع پیوندد. (۲) رسیدگی به صحت و سقم نتایج روش پیشین در صورتی ممکن است که نشان دهیم عمومیت پدیده به اوضاع عمومی حیات جمعی در نوع اجتماعی منظور بستگی دارد. (۳) تحقیق مذکور هنگامی ضروری است که این واقعه به آن نوع اجتماعی مربوط شود که تطور کامل آن هنوز صورت نگرفته است» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۸۱).

بنابراین از آنجا که تاکنون ادعا نشده است تطور نوع اجتماعی ما کامل باشد برای ارزیابی وضعیت رعایت قانون و تشخیص بهنجار یا نابهنجاری پدیده ضروری است دو قاعده را اعمال کنیم: ۱) «عمومیت» پدیده را مشاهده کنیم و ۲) ارتباط عمومیت پدیده با تغییرات تاریخی اوضاع عمومی حیات جمعی را رسیدگی کنیم.

برای مشاهده عمومیت پدیده و رسیدگی به ربط این عمومیت با تغییرات تاریخی اوضاع عمومی حیات جمعی که بر پدیده مشخص «قانون وضعی» تمرکز دارد، شناخت رویکرد نظری جامعه‌شناسی حقوق دورکیم ضروری است که در ادامه به آن می‌پردازیم.

- رویکرد نظری جامعه‌شناسی حقوق دورکیم

دیدگاه جامعه‌شناسی مبنای اعتبار قانون را در قلمرو جامعه جستجو می‌کند و بهره‌گیری از مفهوم «اعتبار هنجاری» اشاره‌ای است به تلاش برای یافتن مبنای اعتبار حقوق از منظر علم اجتماعی که نتیجه مستقیم آن را می‌توان در رویکرد جامعه‌شناسی دورکیم سراغ گرفت. از این منظر است که دورکیم حقوق را نماد «همبستگی اجتماعی» معرفی نموده و مبنای اعتبار حقوق را در «وجدان جمعی» می‌یابد و «دولت» را کارگزار این وجدان جمعی می‌داند.

دورکیم حقوق را چونان نماد مشهود همبستگی اجتماعی به‌عنوان موضوع مطالعه خویش در کتاب «درباره تقسیم کار اجتماعی» تعیین می‌کند، زیرا معتقد است «باید به‌جای امر واقع درونی که به مشاهده در نمی‌آید امری خارجی که نماد آن است بجویم و امر درونی را از راه امر بیرونی مطالعه کنیم» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۶۴). به بیان دورکیم حوزه اخلاقیات «دربدارنده تمامی قواعد عملی است که به صورتی مطلق و قاطع بر رفتار ما حاکم‌اند و نوعی جزای اجتماعی پشتوانه آن‌ها است» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۵۵) و دستور حقوقی عبارت است از قاعده رفتاری معینی که تخلف از آن جزا دارد و قواعد حقوقی را باید به دو نوع بزرگ برگرداند که یا با جزای تنبیهی سازمان‌یافته همراه‌اند، یا با جزای فقط ترمیمی (دورکیم، ۱۳۹۴: ۶۸). «نوع نخست دربردارنده تمامی قلمرو حقوق کیفری است؛ دومی دربرگیرنده حقوق مدنی، حقوق تجاری، حقوق آیینی یا تشریفاتی [آیین دادرسی]، حقوق اداری و اساسی، منهای برخی از قواعد کیفری موجود در آن‌ها»

(دورکیم، ۱۳۹۴: ۶۸).

یافتن پاسخ این پرسش که «مجازات» چیست به مفهوم «جرم» پیوند می‌یابد. از نظر دورکیم جرم «عملی است که حالت‌های نیرومند و روشن وجدان جمعی را جریحه‌دار می‌کند» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۷۷) و نیز «مجموعه اعتقادات و احساسات مشترک در میانگین افراد یک جامعه واحد دستگاه معینی را تشکیل می‌دهد که حیات خاص خود را دارد؛ این دستگاه را می‌توان وجدان جمعی^۱ یا مشترک نامید» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۷۷).

دورکیم برای توضیح ارتباط میان انواع مجازات و ناحیه‌های وجدان جمعی اشاره می‌کند که حوزه‌های متفاوت حیات اخلاقی به هم پیوسته‌اند و «حقوق تنبیهی در حکم قلب یا مرکز وجدان جمعی است؛ قواعد اساساً اخلاقی تا حدی دور از مرکز آن قرار دارند؛ سرانجام حقوق ترمیمی در حواشی دور و بسیار بیرونی آن پیدا می‌شوند» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۱۰۵-۱۰۴). «دو ناحیه وجدان جمعی چنان به هم همبسته‌اند که هرگونه تغییر در یکی ناگزیر بازتابی در دیگری خواهد داشت» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۲۶۷). این به هم پیوستگی در طول زمان نیز امتداد دارد و «وجدان جمعی، درواقع، فقط به‌مرورزمان ساخته می‌شود. [...] پس مرجعیت و اقتدار وجدان جمعی تا حدود زیادی ناشی از مرجعیت و اقتدار سنت است» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۲۵۸).

دقت در بیان بالا نشان می‌دهد که جامعه‌شناسی حقوق دورکیم، قانون مدون را - به عنوان یکی از سازوکارهای شیوه حقوقی نظارت اجتماعی - در پیوند با رسم و اخلاق ذیل مفهوم نظارت اجتماعی مطالعه می‌کند؛ بنابراین، تغییر در شدت و ضعف نظارت برخی از قاعده‌ها بر کردار افراد به دلیل «به هم پیوستگی حوزه‌های متفاوت حیات اخلاقی» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۱۰۳) بر شدت و ضعف نظارت دیگر قواعد نیز تأثیرگذار بوده و همان‌طور که دورکیم توضیح داده است در شرایط کاهش اهمیت خطای کوچک در وجدان جمعی، «مردم در برابر خطاهای بزرگ نیز حساسیت کمتری نشان خواهند داد»

۱. مترجمان آثار دورکیم در ترجمه این مفهوم برابری متفاوتی را پیشنهاد کرده‌اند: شعور جمعی (کاردان، ۱۳۸۷)؛ ذهن جمعی (مسمی‌پرست، ۱۳۹۰)؛ آگاهی جمعی (سرمد، ۱۳۹۱)؛ وجدان جمعی (پرهام، ۱۳۹۴).

(دورکیم، ۱۳۹۴: ۲۶۷) و زمینه‌ای ایجاد می‌شود که «نظارت اجتماعی و وجدان جمعی هر دو سست می‌شوند» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۲۶۶).

در تکمیل این استدلال دورکیم در کتاب «قواعد روش جامعه‌شناسی» توضیح می‌دهد که ملاک «جرم» جریحه‌دار شدن «احساسات جمعی» است و هرچه سخت‌گیری بیشتر باشد، یعنی هر چه «احساسات جمعی» نیرومندتر باشد، باز «جرم» به صفر نمی‌رسد و از میان نخواهد رفت. چرا که «حالات نیرومند شعور مشترک وقتی می‌تواند نیرومند گردد که در همان حال، حالات ضعیف‌تر که تخلف از آن‌ها قبلاً سبب خطاهای صرفاً اخلاقی می‌شد نیز تقویت گردد» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۸۴). ناظر بر همین موضع، دورکیم استدلال می‌کند که چون وجود جامعه‌عاری از جرم محال است پس وجود جرم (تا میزانی) در جامعه بهنجار است.

دورکیم درباره کارکرد این میزان بهنجار جرم^۱ استدلال کرده است که «جرم ضروری است و به شرایط اساسی حیات اجتماعی بستگی دارد و به همین سبب سودمند نیز هست؛ شرایطی که با جرم بستگی دارد برای تطور بهنجار اخلاق^۲ و حقوق^۳ لازم است» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۸۵).

شیوه‌های نظارت اجتماعی هر جامعه (از جمله عرف، رسم دیرپا و رسم نوپا، اخلاق، دین) با یکدیگر پیوند داشته و بر هم تأثیر می‌گذارند و در نتیجه آنچه در یک جامعه معین وجدان جمعی را شکل می‌دهد با جامعه دیگر متفاوت است.

برای پاسخ به این پرسش که نظارت اجتماعی چگونه انجام می‌شود یا به بیان دیگر، وجدان جمعی چگونه مجازات را اعمال می‌کند؟ با دقت در بیان دورکیم دو نوع جزا (یا ضمانت اجرای) سازمان‌نیافته و سازمان‌یافته را می‌توان تشخیص داد. دورکیم دولت را

۱. دورکیم با اشاره به نمونه «سقراط» است که راه فردی تغییر اجتماعی از مسیر جرم را نشان داده و می‌نویسد: جرم سقراط یعنی آزادی اندیشه در آماده کردن اخلاق و ایمان جدیدی مؤثر بود که آتینان آن عصر بدان نیازمند بودند (دورکیم، ۱۳۸۷: ۸۶).

2. morale - moral

3. droit - law

اندام اجرایی یا به تعبیر دیگر، کار گزار وجدان جمعی می‌داند که به طریق سازمان یافته عمل می‌کند و می‌نویسد: «آن قدرت واکنشی که خاص دولت است از لحاظ ماهیت باید همان قدرتی باشد که به نحو پراکنده و نامتشکل در تمامی جامعه وجود دارد» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۸۰)؛ و درباره این یگانگی چنین استدلال می‌کند: آن قدرت حیاتی‌ای که در وجدان جمعی نهفته است به قدرت اداری منتقل می‌شود، همان‌طور که معانی به کلمات بیان‌کننده آن‌ها منتقل می‌گردد و بدین سان قدرت اداری خصلتی پیدا می‌کند که نظیر ندارد. قدرت اداری در این حالت دیگر در حکم یک نقش اجتماعی کم‌ویش مهم نیست، بلکه در حکم شکل مجسم نوع اجتماعی است؛ و بنابراین از همان اقتداری برخوردار می‌شود که نوع اجتماعی بر وجدان همگان اعمال می‌کند و نیرومندی‌اش از همین جا است (دورکیم، ۱۳۹۴: ۸۰-۸۱).

او در ادامه وجدان جمعی را بنیاد قدرت دولت دانسته و می‌نویسد:

«قدرت اداری، به محض آن که در جایی برقرار شد، وظیفه نخست و اصلی‌اش مواظبت در محترم شمرده شدن اعتقادات، سنت‌ها و اعمال جمعی است، یعنی می‌کوشد تا از وجدان جمعی در برابر همه دشمنان داخلی و خارجی‌اش دفاع کند. پس قدرت اداری بدین سان به نماد، به مظهر زنده وجدان جمعی در چشم همگان تبدیل می‌شود. [...] قدرت اداری همه توان خویش را برای تعیین کردن جرائم و بزه‌ها از وجدان جمعی می‌گیرد. علاوه بر این که این توان ممکن نیست از جای دیگری گرفته شود یا ممکن نیست از هیچ برآمده باشد» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۸۱-۸۰).

از آنجا که چشم‌انداز جامعه‌شناسی حقوق دورکیم، نظام حقوق را در درون زمینه گسترده‌تر نظم حقوق مطالعه می‌کند و بنابراین فرایند تدریجی ایجاد قاعده‌ها (یعنی به هم پیوستگی در طول زمان) و به هم پیوستگی قانون وضعی با دیگر قاعده‌ها (در عرض زمان) و پذیرش قانون در فرایند زندگی اجتماعی را مطالعه می‌کند؛ برای تشخیص وضعیت سلامت اجتماع از منظر جامعه‌شناسی حقوق سه معیار را می‌توانیم استخراج کنیم: (۱) میزانی از عدم رعایت قانون بهنجار است و این میزان ضروری و سودمند نیز هست؛ (۲)

دولت در وضع قانون کارگزار وجدان جمعی است و بنابراین وضع قانون برآمده از وجدان جمعی بهنجار است؛ و ۳) قواعد هنجاری در وجدان جمعی به هم پیوسته است و بنابراین پیوند قانون وضعی با دیگر قواعد هنجاری در منظومه نظارت اجتماعی بهنجار است. برای بررسی این سه معیار استخراج شده و پاسخ به پرسش‌های تحقیق، در ادامه مواد تحقیق و روش تحقیق بیان می‌شود.

روش تحقیق

در بحث از روش شناسی تحقیق، این دریافت نویسندگان مقاله حاضر که بیان مسئله اجتماعی قانون در ایران با تأکید بر مفهوم آنومی و تلقی از وضعیت چنان آسیب و بیماری با رویکرد دورکیم نسبت به حقوق ناسازگار است؛ نه کاربرد نظریه برای توصیف یا تبیین بلکه «کاربرد اکتشافی نظریه» نامیده می‌شود. دبوراکار^۱ و همکارانش در کتاب «هنر و علم تحقیقات اجتماعی» برای توضیح کاربرد اکتشافی نظریه می‌نویسند: «نظریه می‌تواند به عنوان یک راهنما عمل کند و به محققان کمک کند تا مشکلات اجتماعی را به روشی هدفمند مطالعه کنند. نظریه به جای ایجاد یا آزمایش مستقیم فرضیه‌های خاص، می‌تواند محققان را به سؤالات خاص‌تری که نیاز به پاسخ یا زوایایی دارد که باید در نظر گرفته شود، راهنمایی کند» (کار و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۸).

بر پایه این کاربرد اکتشافی نظریه برای تشخیص سلامت اجتماع، معیارهای سه‌گانه‌ای از مباحث نظری دورکیم استخراج شد که بررسی آن‌ها مستلزم مشاهده عمومیت پدیده عدم رعایت قانون و رسیدگی به ربط این عمومیت با تغییرات تاریخی اوضاع عمومی حیات جمعی پدیده «قانون وضعی» در ایران است. تحقیقات پیشین درباره مسئله عدم رعایت قانون در ایران و همچنین تحقیقات پیشین مرتبط با تغییرات نظام حقوق ایران - دست‌کم در دو مقطع پس از انقلاب مشروطه و پس از انقلاب اسلامی - مواد تحقیق به‌شمار می‌روند که این مواد را به روش تحلیل مضمون در ادامه مقاله بررسی می‌کنیم.

بررسی معیار نخست که میزان عدم رعایت قانون را بیان می‌کند در بخش اول تحلیل داده‌های تحقیق و بررسی معیار دوم و سوم با توجه به پیوند تغییرات زمینه اجتماعی قانون با وقوع انقلاب، در بخش دوم تحلیل داده‌های تحقیق انجام می‌شود.

تحلیل داده‌های تحقیق

- عمومیت پدیده عدم رعایت قانون در ایران

منظور از مسئله اجتماعی رعایت قانون، میزان رعایت هنجار قانون در رفتار اجتماعی در دو سطح هنجاری و تجربی است که از جنبه ایجابی به ترتیب قانون‌گرایی و قانون‌پذیری و از جنبه سلبی به ترتیب قانون‌گریزی و قانون‌شکنی نامیده می‌شود. این دو سطح در درون نظم حقوقی قرار دارند و با لحاظ کردن نظام حقوق در درون نظم حقوقی، سطح دیگری از رعایت قانون مطرح می‌شود که آن را صوری یا رویه‌ای می‌نامند. تحقیقات پیشین درباره مسئله اجتماعی قانون در ایران، چنین فرض کرده‌اند که پس از وضع قانون در نظام حقوق جدید ایران، این قاعده هنجاری که در درون نظام حقوق واجد اعتبار صوری/ رویه‌ای شناخته می‌شود باید در نظم حقوقی نیز رعایت شود و عدم رعایت آن به منزله بروز قانون‌گریزی و قانون‌شکنی خواهد بود. سپس بر عهده محققان است که به شناسایی عوامل مؤثر بر بروز این پدیده عدم رعایت قانون بپردازند.

پس از جستجوی اسناد پژوهشی از طریق مراجعه به پایگاه «پرتال جامع علوم انسانی»^۱ همه مقالات استخراج شده مشتمل بر کلیدواژه‌های قانون‌گرایی، قانون‌پذیری، قانون‌گریزی، قانون‌شکنی، قانون‌مداری، حکومت قانون و حاکمیت قانون مطالعه شده و مقالاتی انتخاب شدند که برای پاسخ به پرسش‌های بیان شده در این مقاله راهگشا بودند. در ادامه گزارشی فشرده از این تحقیقات ارائه می‌کنیم.

محمد رضایی (۱۳۸۴) در مقاله «میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی» ضمن بررسی پژوهش‌های انجام شده درباره نحوه رعایت قانون در ایران و شناسایی عوامل مؤثر

بر قانون‌گزیزی، توانسته است انواع سه‌گانه قانون‌گزیزی را به شرح زیر معرفی کند: (۱) قانون‌گزیزی ابزاری: کنش آگاهانه منفعت‌طلبانه است. (۲) قانون‌گزیزی اعتراضی: کنش اعتراضی نپذیرفتن مشروعیت قانون و قانون‌گذار است. (۳) قانون‌گزیزی اخلاقی: کنش مبتنی بر معیارهای خاص گرا / فردی، نه عام‌گرا / جمعی، است (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۷-۵۳).

حسب نتایج پژوهش فوق‌الذکر و در سطح خرد، این پرسش که «چرا مردم از قانون پیروی نمی‌کنند؟» سه پاسخ در پی دارد: الف) پیامد عدم پیروی سودمندتر است؛ ب) قانون موجود مشروع تلقی نمی‌شود؛ و ج) فرد بر اساس اصول اخلاق شخصی یا فردی عمل می‌کند که پیامد آن با قانون در تعارض است (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۸).

دلایل کنش قانون‌گزیزی ابزاری در سطح کلان نیز عبارت است از: (۱) ناکارآمدی نهادهای تشخیصی؛ (۲) ناکارآمدی نهادهای قضایی و تنبیهی؛ (۳) نابسامانی (آنومی) یعنی وضعیت بی‌هنجاری (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۳-۵۴). پژوهشگر در ادامه می‌نویسد: علی‌رغم اهمیت مفهوم آنومی از نظر دورکیم، قانون‌گزیزی ابزاری نمی‌تواند حاصل چنین وضعیتی باشد. چراکه در این نوع قانون‌گزیزی فرد از وجود قانون به‌مثابه هنجار آگاه است، لذا خلأ هنجاری وجود ندارد. در اینجا مفهوم نابسامانی مرتن راه‌گشا است (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۴). «آنومی از نظر مرتن حاصل شرایطی است که در آن هنجارها به‌عنوان شیوه‌های جمعی حصول موفقیت نمی‌توانند به‌خوبی عمل کنند. در نتیجه، شیوه‌های فردی برای حصول موفقیت جایگزین می‌شوند» (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۴).

از بین چهار سنخ رفتارهای انحرافی در نظریه مرتن، نوآوری و شورش بیش از همه با پدیده قانون‌گزیزی همخوانی دارند. نوآوری با قانون‌گزیزی ابزاری و شورش با قانون‌گزیزی اعتراضی نزدیکی بسیار دارد. شورشی‌ها مانند نوآوران تن به وسایل نهادی موجود نمی‌دهند با این تفاوت که شورشی‌ها اهداف نهادی را هم نمی‌پذیرند (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۴-۵۶). مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری قانون‌گزیزی اخلاقی، حاکمیت معیارهای خاص به‌جای معیارهای عام است (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۷).

بر اساس نتایج این تحقیق، در سطح کلان متغیرهای تبیین‌کننده قانون‌گزیزی

اعتراضی عبارت است از عدم مشروعیت نظام سیاسی و فقدان رابطه سالم میان دولت و مردم و همچنین در سطح کلان متغیرهای تبیین کننده قانون‌گزیزی اخلاقی عبارت است از حاکمیت خویشاوندسالاری و رابطه‌سالاری (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۳). درمجموع، انواع سه‌گانه قانون‌گزیزی بیانگر این است که منظومه نظارت اجتماعی در وضعیت بی‌هنجاری نیست و حضور قواعد هنجاری تنظیم کننده رفتار در سطح خرد آشکار است.

رضایی و عباداللهی (۱۳۸۵) هم در مقاله «جامعه بی‌انضباط: فراتحلیل قانون‌گزیزی در ایران» یک دسته مطالعات نظری-تاریخی سیاست‌بنیاد و اقتصادبنیاد و دسته دوم پژوهش‌های تجربی انجام شده در قالب نظرسنجی را شناسایی و بررسی کرده‌اند. آن‌ها در جمع‌بندی این تحقیقات می‌نویسند:

«[تحقیقات تجربی] یا وجود قانون‌گزیزی را پیش‌فرض گرفتند و یا در برخی از تحقیقات سعی شده تا وجود چنین پدیده‌ای، به نحوی تجربی نشان داده شود. در تحقیقات تاریخی که به ریشه‌های تاریخی عدم تمکین شهروندان به قانون مدرن پرداختند، هیچ استدلالی برای این موضوع ارائه نمی‌شود که چرا باید قانون‌گزیزی را مسئله‌ای اجتماعی دانست؟ در بهترین حالت می‌توان استدلال آن‌ها را برای اثبات این نکته به خدمت گرفت که قانون مدونی که همه بر سر آن اجماع داشته باشند، وجود نداشته است» (رضایی و عباداللهی، ۱۳۸۵: ۸۶).

سوهانیان و همکاران (۱۳۹۸) نیز در مقاله «تحلیل تطبیقی عوامل مؤثر بر قانون‌گزیزی و قانون‌شکنی در استان‌های ایران مبتنی بر منطق فازی» بر دقت در کاربرد دو مفهوم قانون‌شکنی و قانون‌گزیزی تأکید کرده و می‌نویسند: رابطه قانون‌شکنی یعنی جرائم و تخلفات ثبت شده، با قانون‌گزیزی یعنی تمایل نداشتن به رعایت قانون در تحقیقات پیشین بررسی نشده است و حتی گاهی این دو واژه معادل یکدیگر فرض شده‌اند (سوهانیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۴-۵).

عشایی و نامیان (۱۳۹۸) هم در مقاله «تبیین جامعه‌شناختی قانون‌گزیزی در بین شهروندان ایرانی: فراتحلیل پژوهش‌های موجود» قانون‌گزیزی را «تخطی از قانون» یا

«رعایت نشدن قانون» تعبیر کرده و با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده منتخب در فاصله سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۶ نتیجه گرفته‌اند پرکاربردترین نظریه تبیین‌کننده مسئله قانون‌گریزی در بین محققان، نوع آنومی اجتماعی (بی‌هنجاری) از نظریه بی‌سازمانی اجتماعی بوده و در مقایسه با دیگر نظریات توانسته تبیین‌کننده بهتری برای قانون‌گریزی باشد (عشایری و نامیان، ۱۳۹۸: ۳۷۳-۳۷۰).

درجات و پیامدهای قانون‌شکنی از دیگر نکات مرتبط با «مسئله قانون در ایران معاصر» است. در پژوهش‌های انجام‌شده، درجات قانون‌شکنی با پیامدهای آن نسبت دارد. بدین معنی که هر چه پیامد قانون‌شکنی شدیدتر باشد درجه آن بالاتر است. در توضیح پیامدهای قانون‌شکنی می‌توان گفت: «برخی قانون‌شکنی‌ها صرف‌نظر از آسیبی که به روند عادی زندگی اجتماعی می‌زند، ممکن است مخاطراتی نیز برای افراد یا فرد خاصی داشته باشد یا مشکلاتی برای آن‌ها ایجاد کند. در مواردی هم ممکن است تخلف از مقررات خطرات جانی یا مالی را متوجه متخلف سازد» (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۶). محققان با توجه به این پیامدهای قانون‌شکنی، دو درجه نرم و سخت را برای قانون‌شکنی شناسایی کرده‌اند.

مطابق با داده‌های سالنامه آماری کشور (۱۴۰۰: ۵۵۰-۵۵۶) از نمونه‌های قانون‌شکنی نرم و سخت، «نزاع و درگیری فردی» ۲۴۷۸۶۹ مورد در سال ۱۳۸۵ و ۶۱۵۳۸۷ مورد در سال ۱۴۰۰ ثبت شده است. «دستگیرشدگان انواع سرقت‌ها» در سال ۱۳۸۵ تعداد ۱۳۰۴۹۵ نفر و در سال ۱۴۰۰ تعداد ۴۴۵۳۲۳ نفر گزارش شده است. همچنین «انواع مواد مخدر کشف‌شده» در سال ۱۳۸۵ معادل ۴۲۴۵۵۷ کیلوگرم و در سال ۱۴۰۰ معادل ۱۰۰۸۱۸۳ کیلوگرم بوده است.

با توجه به نکات بیان‌شده در این بخش، پاسخ پرسش درباره نوع و میزان عدم رعایت قانون در ایران تا اندازه‌ای آشکار شده است. در ادامه برای جستجوی پاسخ پرسش از نحوه پیوند قانون وضعی با زمینه اجتماعی، تحقیقات مرتبط با تاریخ و جامعه‌شناسی حقوق جدید ایران را مرور خواهیم کرد.

– تغییرات زمینه اجتماعی قانون در حیات جمعی ایران

در قلمرو حقوق ایران معاصر نوسازی (اصلاح و تغییر اجتماعی) با اقتباس از یک تکنیک حقوقی نو – که با عنوان قانون‌نویسی (تدوین مجموعه‌های قوانین)^۱ در حقوق اروپایی مطرح شده بود – و بخشی از محتوای قانون مدون کشورهای اروپایی پس از انقلاب مشروطه تحقق یافته است. در نتیجه، نظام حقوق جدید در ایران استقرار یافته که در آن مبنای ایجاد قواعد نظارت اجتماعی به دولت مدرن متکی شده و تأکید بر پیشرفت چونان هدف حقوق بیان شده است.

پژوهش‌های انجام‌شده درباره «تاریخ» حقوق جدید ایران و پژوهش‌های مرتبط با تکوین دولت از دیدگاه جامعه‌شناسی و حقوق در حوزه علوم اجتماعی و حتی پژوهش‌هایی که به وجوه اجتماعی و فرهنگی پذیرش قانون در ایران معاصر توجه داشته‌اند بی‌تردید، قانون را متکی به اراده دولت مدرن درک کرده و ضرورت پذیرش آن را پیش‌فرض گرفته‌اند. از دیدگاه غالب و مسلط پژوهش‌ها در حوزه تاریخ حقوق جدید ایران که گذشته را تاریخ عقب‌ماندگی دانسته‌اند و اجرای شعار «یک کلمه قانون» را دواي درد عقب‌ماندگی و شاهراه ترقی ارزیابی کرده‌اند، «قانون‌خواهی» خواست اصلی گروه‌های متفاوت تجدیدطلبان در ایران بوده و بنابراین، پژوهش درباره وضعیت رعایت قانون اهمیت دارد و پرداختن به چگونگی به‌هم‌پیوستگی قانون مدون با دیگر قواعد هنجاری چندان در مرکز توجه نبوده است.

برای بررسی دو معیار بهنجار فراهم‌شده در چارچوب رویکرد نظری دورکیم به حقوق یعنی بررسی این که آیا قانون وضعی برآمده از وجدان جمعی است و آیا با دیگر قواعد هنجاری به‌هم‌پیوستگی دارد گزارشی فشرده از نکات بااهمیت پژوهش‌های پیش‌گفته در این بخش می‌آوریم.

۱. شیوه معینی از قانون‌سازی/ ایجاد قانون است که در جنبش قانون‌گذاری قرن‌های ۱۸ و ۱۹ اروپا ظهور کرد و قانون مدنی ۱۸۰۴ ناپلئون نماد آن است. محصول نهایی این فرایند، ایجاد یک مجموعه قانونی جامع و نظام‌مند است که از بخش‌ها و فصول و قطعات و مواد تشکیل شده است (رمضانی، ۱۳۹۵: ۴۲-۳۹).

در کتاب «تاریخ حقوق ایران» نوشته حسن امین می‌خوانیم:

«تفاوت عمده تمدن ایرانی یا استبداد شرقی با تمدن اروپایی یا دموکراسی غربی، از اینجا است که در غرب، شهروندان به دلیل مشارکت در فرایند قانون‌گذاری نظام حقوقی را متعلق به خود می‌دانند و در نتیجه علی‌الاصول قانون‌پذیرند؛ اما در ایران، قانون را حاکمیت وقت به لحاظ مصالح و منافع قوم غالب و طبقه حاکم و اغلب برای کنترل اکثریت مردم وضع کرده‌اند، لذا مردم قانون را برای خود تحمیلی و محدودیتی می‌دانند و به همین جهت، علی‌الاصول قانون‌گریزند» (امین، ۱۳۸۶: ۷۳۲-۷۳۱).

علیرضا متین (۱۳۸۲: ۲۵) در کتاب «فرهنگ قانون‌گریزی و ناکارآمدی نظام مالیاتی کشور» می‌نویسد: «علل قانون‌گریزی مردم ایران را که به اندازه تاریخ این سرزمین قدمت دارد باید از زمان تشکیل نخستین امپراتوری‌ها و حکومت‌هایی که نوعاً بر زور شمشیر متکی بوده‌اند، جستجو کرد»؛ بنابراین «آن تصویری که مردم در طول تاریخ نسبت به قانون و اجرای آن دارند را نمی‌توان در مدت کوتاهی از بین برد و تصور جدیدی جای آن گذاشت. در طول صدها سال قوانین دولتی از سوی مردم و علمای بزرگ، مخالف اسلام و مصالح جامعه قلمداد می‌شد. حال اگر بخواهیم این تلقی را در اذهان مردم اصلاح کنیم زمان زیادی لازم است و نمی‌توانیم آثار صدها ساله را در چند سال از بین ببریم» (متین، ۱۳۸۲: ۴۷).

علی معصومی (۱۳۹۲: ۷۵) در کتاب «قانون شاخص سلامت رفتار» از عوامل قانون‌گریزی به ریشه‌های تاریخی قانون‌گریزی اشاره کرده و می‌نویسد: «این نوع قانون‌گریزی در زمان خود بسیار مفید بوده و جنبه حفاظتی و حراستی داشته است؛ یعنی جامعه ایران با این کار می‌خواسته است از باورهای اصیل و فرهنگ خود و از بسیاری چیزهای دیگر پاسداری کند، ولی در زمان حاضر - که دیگر آن تهدیدها موجود نیست - داشتن روح قانون‌گریزی خطا و ویرانگر است».

این پژوهش‌ها نسبت قانون وضعی با وجدان جمعی را در بستری تاریخی ارزیابی نموده‌اند و تجربه جدید قانون (پس از انقلاب مشروطه) را به سابقه تاریخی قانون حاکمان

سیاسی (تجربه قدیم قانون) مرتبط دانسته و استدلال کرده‌اند که در تجربه قدیم، قانون در جهت مصالح اقلیت حاکم، مخالف اسلام و مصالح جامعه و تهدید کننده باورهای اصیل و فرهنگ جامعه بوده است؛ بنابراین منظومه نظارت اجتماعی جامعه در گذشته تاریخی ایران، امکان رعایت نکردن قانون‌های وضع شده توسط حاکمان سیاسی را فراهم می‌نموده است زیرا آن قانون‌ها برآمده از وجدان جمعی نبوده است و با دیگر قواعد هنجاری در منظومه نظارت اجتماعی به هم پیوستگی نداشته است.

برای مرور ادامه روند تغییرات اوضاع عمومی قانون پس از انقلاب مشروطه، گزارش نکات به دست آمده از پژوهش‌های دیگر را پی می‌گیریم.

علیرضا سمیعی (۱۳۸۷) در مقاله «جامعه قدرتمند، دولت ضعیف: تبیین جامعه‌شناختی مناسبات دولت-جامعه در ایران عصر قاجار» انقلاب مشروطه را «رویارویی الگوهای کنترل اجتماعی» تعبیر نموده و می‌نویسد: «جنبش مشروطیت بر آن بود که فرهنگ سیاسی ایران را بر مبنای سنت لیبرالی مدرن، بازسازی کند» (سمیعی، ۱۳۸۷: ۱۳۶)؛ اما «هر کدام از بازیگران مقتدر اجتماعی بخشی از کنترل اجتماعی را در اختیار خود دارند و در برابر سیاست‌های نوگرایانه محدود نخبگان اصلاح طلب مقاومت می‌کنند» (سمیعی، ۱۳۸۷: ۱۴۱). شریعتی و عباسی شاهکوه (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «دولت و مشکله کنترل اجتماعی در ایران؛ ۱۳۰۴-۱۳۲۰» با بهره‌گیری از مفهوم نظارت اجتماعی به بررسی تاریخ دولت مدرن در ایران پرداخته و نتیجه می‌گیرند که دولت پهلوی اول با تعقیب پروژه نوسازی توانست تا حدودی «جامعه ایرانی» و سازوکار نظارت حکومتی ایجاد کند اما در کنار زدن سازوکار نظارت اجتماعی ناکام ماند (شریعتی و عباسی شاهکوه، ۱۳۹۴: ۱۹۱-۱۹۰).

از منظر پیشنهادی نویسندگان مقاله، دولت مدرن در ایران برای کنار زدن نظارت اجتماعی قدیم و ایجاد سازوکار نظارت جدید تلاش می‌کرد زعما / رهبران / سروران اجتماعی متعدد یعنی علما، بازاریان، زمین‌داران، خان‌ها و روسای ایلات و عشایر را سرکوب (تضعیف یا نابود) کند. این تلاش که سبب بروز منازعات و کشمکش در عرصه

سیاست شده بود هم از طریق وضع قانون‌هایی مانند قانون لباس متحدالشکل، قانون خدمت سربازی، قانون انحصار تجارت خارجی و قانون تأسیس بانک ملی و هم از طریق ایدئولوژی ناسیونالیسم باستان‌گرا و ایجاد سازمان‌های جدید مانند فرهنگستان و دایره تنویر افکار عامه دنبال می‌شد (شریعتی و عباسی شاهکوه، ۱۳۹۴: ۲۰۸-۲۰۵). آن‌ها چنین نتیجه می‌گیرند که «شکاف و فاصله میان قواعد بازی و نیت دولتی از یک‌سو و قواعد عملی مردم از سوی دیگر، موجب شد دولت پهلوی اول [...] نتواند رابطه مناسب و مشروعی میان دولت و جامعه ایجاد کند» (شریعتی و عباسی شاهکوه، ۱۳۹۴: ۲۱۳).

توضیح شکاف میان نظارت اجتماعی رسمی و غیررسمی در دوران پس از انقلاب مشروطه و وضع قانون با هدف سرکوب سازوکارهای نظارت اجتماعی غیررسمی بیانگر آن است که در این مقطع تاریخی، هنجارهای قانونی برآمده از وجدان جمعی نبوده است و با دیگر قواعد هنجاری در منظومه نظارت اجتماعی به هم پیوستگی نداشته است. به بیان دیگر زمینه اجتماعی عدم رعایت قانون از پی این تغییرات همچنان برقرار بوده است و در این شرایط عمومی بر پایه معیارهای به دست آمده از رویکرد نظری جامعه‌شناسی دورکیم عدم رعایت قانون نابهنجار تلقی نمی‌شود و نشانه سلامت اجتماع است.

پرویز صانعی کتاب مفصل خود را ذیل عنوان «حقوق و اجتماع؛ رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی» در سال ۱۳۸۱ تجدید چاپ کرده است و کوشیده است در آن از منظر واقع‌گرایی (رنالیسم) حقوقی به طرح بحث پردازد. صانعی با تأسی به نظر استاد خود مایرس مک‌دوگال می‌نویسد: «حقوق عبارت است از احکام مقام صلاحیت‌دار که با قدرت مؤثر یا کنترل توأم باشد» (صانعی، ۱۳۸۱: ۷۵). در این تعریف، «قدرت مؤثر» ناظر بر ضمانت اجرا است و «صلاحیت» یک تصویر کلی ذهنی و اعتباری است که خود مبتنی بر انتظارات افراد یک ملت است که ماهیت انتظارات نیز بسیار پیچیده، غیر مشخص و کاملاً عاطفی است (صانعی، ۱۳۸۱: ۷۷). وی در ادامه چنین نتیجه می‌گیرد: «برای آن‌که قوانین موضوعه در کشوری دوام داشته باشد و مورد احترام و عمل قرار گیرد باید با انتظارات عمومی مردم آن، یعنی با سنت‌ها، عقاید مذهبی، ضوابط فرهنگی، آداب و رسوم و سایر

عوامل اجتماعی هماهنگی و سازش داشته باشد» (صانعی، ۱۳۸۱: ۹۹).

صانعی در بخشی از همین کتاب و ذیل عنوان «سازمان حقوقی جدید ایران و انتظارات عمومی» می‌نویسد: «پایه «حقوق زنده» کشور ما فقه اسلامی است و این فقه با عقاید و انتظارات مذهبی مردم عجین و توأم شده است» (صانعی، ۱۳۸۱: ۱۴۵) و ادامه می‌دهد: «فقه اسلامی سال‌ها در اذهان و روحيات مردم جای گرفته جزئی از انتظارات و طبیعت اجتماعی آن‌ها شده است. [...] به عکس اصول حقوقی کشورهای غربی که برای خود انتخاب کرده بودیم با روحيات ملی و انتظارات عمومی ما سازگاری کامل نداشت» (صانعی، ۱۳۸۱: ۱۴۷-۱۴۸). سپس با اشاره به چند نمونه تجربی از مغایرت و تعارض انتظارات عمومی و قوانین موضوعه نتیجه می‌گیرد: «تجرباتی از این قبیل که به نظر افراد غیرعادلانه می‌آید مسلماً پایه اخلاقیات عمومی را سست و متزلزل و دست آن‌ها را در انحراف از مقررات اخلاقی و قانونی باز می‌کند» (صانعی، ۱۳۸۱: ۱۵۱).

روند تغییرات اوضاع عمومی قانون پس از انقلاب اسلامی را هم می‌توانیم از همان محقق به شرح زیر بخوانیم. چنان‌که او در ادامه اشاره می‌کند که پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ مسئله تعارض قوانین موضوعه با انتظارات عمومی شکل متفاوتی پیدا کرد و نظام سیاسی «به‌جای آن‌که تحت تأثیر نیازهای متحول مردم به وضع قواعد و مقررات مناسب پردازد می‌کوشد تا انتظارات عمومی را بر مبنای تفسیر خاصی که از دین و مذهب دارد شکل دهد و نیازهای اجتماعی را در مسیرهای خاصی که از نظر مذهبی پسندیده تلقی می‌شود به حرکت درآورد» (صانعی، ۱۳۸۱: ۱۵۳). او با ذکر چند نمونه نتیجه می‌گیرد که انتظارات عمومی مردم ایران ضمن زندگی طی دهه‌های گذشته تغییر کرده و گاهی با قوانین موضوعه «حتی اگر دقیقاً با مقررات فقه شیعه تطبیق هم داشته باشد هماهنگی ندارد» (صانعی، ۱۳۸۱: ۱۵۵).

پژوهش صانعی مسئله به‌هم پیوستگی قانون مدون با دیگر عناصر منظومه نظارت اجتماعی جامعه را مطرح کرده و در بررسی تجربه وضع قانون پس از انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی توضیح می‌دهد که نادیده گرفتن انتظارات عمومی پس از انقلاب مشروطه

آغاز شده و پس از انقلاب اسلامی در مسیری متفاوت ادامه پیدا کرده است. توضیح او را می‌توان چنین تقریر کرد: پس از انقلاب مشروطه انتظارات عمومی «عقب‌مانده» و پس از انقلاب اسلامی انتظارات عمومی «ناپسندیده» تلقی شده و نادیده گرفته شده و می‌شود.

با پذیرش «دیدگاه اجماعی حقوق» این نادیده گرفتن ناخواسته و اتفاقی ارزیابی می‌شود اما اگر از منظر «دیدگاه تعارضی حقوق» سخن بگوییم این نادیده گرفتن عامدانه و هدفمند خواهد بود. برخلاف دیدگاه غالب پژوهش‌های انجام‌شده درباره پذیرش قانون در ایران، به نظر می‌آید که پژوهش از منظر «دیدگاه تعارضی حقوق» با تاریخ معاصر ایران همخوان بوده و می‌تواند به لحاظ نظری بارآورتر باشد. تفاوت این دو دیدگاه در بررسی منبع و رویه ایجاد قوانین را دیوید شیکر (۱۳۹۳: ۱۸-۲۴) چنین بیان کرده است که از منظر دیدگاه اجماعی حقوق، قوانین بیان صریح ارزش‌ها و منافع عمومی است اما از منظر دیدگاه تعارضی حقوق، قوانین بیان صریح ارزش‌ها و منافع گروه‌های اجتماعی بانفوذ است.

یادآوری اوضاع عمومی قانون در حیات اجتماعی ایران معاصر نشان می‌دهد که دولت‌مدرن، کارگزار وجدان جمعی نبوده و هنجارهای قانونی نه برآمده از وجدان جمعی بلکه در مخالفت با وجدان جمعی وضع شده است. همچنین شیوه‌های نظارت اجتماعی غیررسمی نه در پیوند با هنجارهای قانونی رسمی بلکه در گسست از آن‌ها اعمال می‌شده است.

بنابراین به اختصار می‌توان استنتاج کرد که شرایط بهنجار وضع قانون بر اساس معیار دوم و سوم به‌دست‌آمده از رویکرد نظری جامعه‌شناسی حقوق دورکیم در تغییرات تاریخی نظام حقوق ایران تغییر نکرده و عدم رعایت قانون وضعی که پیش از انقلاب مشروطه، در منظومه نظارت اجتماعی ایران پذیرفتنی بوده است، همچنان می‌تواند نابهنجار تلقی نشود.

برای پذیرفتن این استنتاج می‌توان به همان رویکرد مسلط در میان متجددان بازگشت و با این پیش‌فرض که پیش از انقلاب مشروطه، جامعه ایران «عقب‌مانده» بوده است

بهنجاری عدم رعایت قانون قدیم حاکمان سیاسی را ناشی از «عقب‌ماندگی» جامعه دانست و ضرورت درگذشتن از آن (یا به تعبیر دیگر ضرورت «ارثیه‌زدایی») را بیان کرد. پاسخ اجمالی به این نقد بر پایه آنچه از دورکیم درباره تشخیص بهنجاری نقل کردیم یعنی این بیان که «هر نوع، سلامت مخصوص دارد و سلامت پست‌ترین انواع کمتر از سلامت برترین آن‌ها نیست»، چنین است که متجددان حالت سلامت اجتماع در وضعیت پیش از انقلاب مشروطه را از همان حالت سلامت اجتماع پس از انقلاب مشروطه یا از حالت سلامت اجتماع اروپای غربی اقتباس کرده‌اند و بنابراین تاکنون کوششی برای تشخیص حالت سلامت آن نوع اجتماعی «عقب‌مانده» انجام نشده است. می‌توان گفت پیش‌فرض «عقب‌ماندگی» از پیش‌فرض «سلامت اجتماع اروپای غربی» در مسیر تغییرات تاریخی اوضاع عمومی آن از دوران قدیم به دوران جدید استنتاج شده و عنایتی به خودویژگی تاریخ ایران نداشته است.

در پایان برای جمع‌بندی و نتیجه‌گیری تلاش می‌کنیم مطابق با توصیه دورکیم درباره تبیین بهنجاری پدیده در ادوار انتقالی، ارتباط میان زمینه اجتماعی (شرایط عمومی) و انواع سه‌گانه عدم رعایت قانون را ترسیم کنیم.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تا بدینجا بر پایه این درک که بیان مسئله اجتماعی قانون در ایران با تأکید بر مفهوم آنومی و تلقی از وضعیت عدم رعایت قانون چونان آسیب و بیماری با رویکرد دورکیم نسبت به حقوق ناسازگار است، تلاش کردیم مطابق با نظر دورکیم درباره تشخیص پدیده بهنجاری مسیر بررسی عمومیت پدیده و ارتباط این عمومیت را با تغییرات تاریخی زمینه اجتماعی پی بگیریم؛ بنابراین اکنون می‌توانیم به پرسش‌های مطرح شده در طرح مسئله پاسخ دهیم.

۱) آیا وضعیت عدم رعایت قانون در ایران را می‌توان مصداق آنومی دانست؟

با تکیه بر تحلیل یافته‌های تحقیقات پیشین که انواع عدم رعایت قانون را در ایران شناسایی کرده‌اند می‌توان گفت این پیش‌فرض که اجتماع بیمار است و بیماری آن آنومی (بی‌هنجاری) تشخیص داده شده، ناپذیرفتنی است؛ زیرا در وضعیت مشاهده شده عدم

رعایت قانون که تحقیقات پیشین ارائه می‌کنند حضور قواعد هنجاری تنظیم‌کننده رفتار در سطح خرد آشکار است.

۲) آیا عدم رعایت قانون در ایران یک نوع دارد یا انواع چندگانه عدم رعایت قانون در ایران مشاهده می‌شود؟

برای پاسخ، با تکیه بر تحلیل یافته‌های تحقیقات پیشین، می‌توان نکاتی را به این شرح استنتاج کرد:

یک) عدم رعایت قانون در ایران انواع چندگانه دارد که در یک دسته‌بندی دو نوع قانون‌شکنی و قانون‌گریزی شناسایی شده و برای قانون‌شکنی دو درجه نرم و سخت معرفی شده است.

دو) عدم رعایت قانون در ایران در یک دسته‌بندی شامل انواع سه‌گانه قانون‌گریزی ابزاری، قانون‌گریزی اعتراضی و قانون‌گریزی اخلاقی شناسایی شده است.

سه) دقت در توصیف انواع سه‌گانه قانون‌گریزی و مقایسه آن با دسته‌بندی شامل دو نوع قانون‌شکنی و قانون‌گریزی نشان می‌دهد که انواع سه‌گانه قانون‌گریزی دربردارنده قانون‌شکنی هم هست و بنابراین می‌توان از انواع سه‌گانه عدم رعایت قانون دارای ۹ درجه به شرح جدول ۱ سخن گفت.

جدول ۱. انواع سه‌گانه عدم رعایت قانون در ایران

انواع	ابزاری	اعتراضی	اخلاقی
قانون‌گریزی			
قانون‌شکنی نرم			
قانون‌شکنی سخت			

البته ممکن است برخی از خانه‌های جدول مصداق تجربی نداشته باشند. به‌عنوان مثال محتمل است در برخی از زمان‌ها و مکان‌ها موردی از قانون‌شکنی سخت در واقعیت تجربی مشاهده نشود.

۳) آیا وضعیت عدم رعایت قانون در ایران نشانه بیماری و آسیب است؟

برای پاسخ به این پرسش بایستی انواع سه گانه عدم رعایت قانون را جداگانه بررسی کنیم. (یک) نوع ابزاری عدم رعایت قانون

با تکیه بر تحلیل یافته‌های تحقیقات پیشین می‌توان گفت کنش آگاهانه است که با رفتار انحرافی از سنخ نوآوری در نظریه مرتن همخوانی دارد. دلیل آن در سطح خرد «سودمندی عدم پیروی از قانون» و دلایل آن در سطح کلان «ناکارآمدی نهادهای تشخیصی، قضائی و تنبیهی» شناسایی شده است. با توجه به بهنجار بودن میزانی از عدم رعایت قانون که دورکیم آن را برای تحول اخلاق و حقوق ضروری و سودمند می‌داند و اشاره به نمونه سقراط نزد دورکیم که در این نمونه نهادهای تشخیصی و قضائی و تنبیهی کارآمد بوده و اقدام کرده‌اند و مجرم (یعنی سقراط) هم مجازات را پذیرفته است، وجود میزانی از عدم رعایت قانون از این نوع در ایران امروز هم قابل قبول و نشانه سلامت اجتماع تلقی می‌شود. می‌توان میزان وقوع این نوع از عدم رعایت قانون و درجات سه گانه آن را در شرایط امروز ایران مطالعه کرد تا بتوان نتیجه گرفت آیا تا آستانه ضروری و سودمند بروز می‌کند یا از این آستانه در گذشته است. اگر نتایج تحقیقات آتی درباره قانونی مشخص، مؤید درگذشتن از آستانه ضروری و سودمند باشد آنگاه می‌توان درباره آن حالت نابهنجار درمان مناسب را پیشنهاد کرد.

(دو) نوع اعتراضی عدم رعایت قانون

با تکیه بر تحلیل یافته‌های تحقیقات پیشین می‌توان گفت کنش نپذیرفتن مشروعیت قانون و قانون‌گذار است که با رفتار انحرافی از سنخ شورش در نظریه مرتن همخوانی دارد. دلیل آن در سطح خرد «تلقی بی‌اعتباری از قانون موجود» و دلایل آن در سطح کلان «عدم مشروعیت نظام سیاسی و فقدان رابطه سالم میان دولت و مردم» شناسایی شده است. با توجه به بیان دورکیم درباره معیار بهنجاری که مطابق با آن قانون برآمده از وجدان جمعی و دولت کارگزار وجدان جمعی باشد و یادآوری تغییرات زمینه اجتماعی قانون وضعی در ایران که تحقیقات پیشین مؤید تلاش دولت برای تغییر وجدان جمعی در ایران بوده و مؤید برآمدن قانون وضعی از وجدان جمعی نیست می‌توان استنتاج کرد که عدم رعایت قانون از

نوع اعتراضی نابهنجار تلقی نمی‌شود زیرا زمینه اجتماعی عمومیت این پدیده در تغییرات تاریخی نظام حقوق جدید ایجاد شده و همچنان برقرار مانده است. با ملاحظه تنوع فرهنگی جامعه ایران می‌توان انتظار داشت میزانی از این نوع عدم رعایت قانون در زمان و مکان مشخص مشاهده شود و مطالعه میزان وقوع آن می‌تواند امکان پیشنهاد تغییر ضروری در قانون وضعی را فراهم آورد.

سه) نوع اخلاقی عدم رعایت قانون

با تکیه بر تحلیل یافته‌های تحقیقات پیشین می‌توان گفت کنش مبتنی بر معیارهای خاص گرا است که دلیل آن در سطح خرد «پابندی به اصول اخلاقی خاص» و دلایل آن در سطح کلان «حاکمیت خویشاوندسالاری و رابطه‌سالاری» شناسایی شده است. با توجه به بیان دورکیم درباره معیار بهنجاری که مطابق با آن قانون در به‌هم‌پیوستگی با دیگر قواعد هنجاری منظومه نظارت اجتماعی وضع می‌شود یا به بیان دیگر پیوند هنجار رسمی قانون با هنجارهای غیررسمی دیگر بهنجار است و یادآوری زمینه اجتماعی ایجاد نظام حقوق جدید ایران که از یک‌سو در شکاف با هنجارهای غیررسمی به وضع قانون پرداخته و از سوی دیگر ورود هنجارهای غیررسمی به حوزه حقوق را (از طریق انحصار حقوق در قالب قانون وضعی) در تنگنا قرار داده است، می‌توان استنتاج کرد که عدم رعایت قانون از نوع اخلاقی نابهنجار تلقی نمی‌شود زیرا زمینه اجتماعی بروز آن در تغییرات تاریخی نظام حقوق جدید ایجاد شده و همچنان برقرار مانده است. مطالعه موارد این نوع از عدم رعایت قانون می‌تواند برای رفع شکافی که از دو سو مانع پیوند قانون با هنجارهای غیررسمی شده است راه‌حلهایی را یافته و آن‌ها را به سیاست‌گذاران و حقوق‌دانان پیشنهاد نماید.

پس از بررسی این انواع سه‌گانه عدم رعایت قانون می‌توان گفت از چشم‌انداز جامعه‌شناسی حقوق دورکیم وجود این موارد از عدم رعایت قانون در ایران امروز نابهنجار تلقی نمی‌شود اما تشخیص میزان بهنجار وقوع هر کدام از آن‌ها (یا به بیان دیگر تشخیص آستانه‌ای که عدم رعایت قانون ضروری و سودمند دانسته می‌شود) از مسیر انجام مطالعات تجربی در حوزه جامعه‌شناسی حقوق می‌گذرد. مسیری که در مقاله حاضر با نشان دادن

وضعیت سلامت اجتماع هموار شده است. تأکید بر سلامت اجتماع و عبور از پیش فرض بیماری و آسیب برای فراهم شدن امکان انجام مطالعات تجربی راهگشا منطبق است با تأکید دورکیم برای تفکیک «قلمرو فیزیولوژی و قلمرو پاتولوژی» (دورکیم، ۱۳۸۷: ۸۰) تا بتوانیم وضعیت سلامت اجتماع را همچون «علم طبیعی» مطالعه کنیم و از این طریق بیماری‌های احتمالی را تشخیص داده و برای درمان آن‌ها بکوشیم.

در مقاله حاضر از چشم‌انداز جامعه‌شناسی حقوق دورکیم، قانون را در چارچوب نظام حقوق و امتداد نظام حقوق را در بستر گسترده‌تر نظم حقوقی جامعه ایران بررسی کردیم تا بتوانیم نشان دهیم قانون که به عنوان یک قاعده هنجاری معتبر فرض شده و رعایت آن انتظار می‌رود چگونه ایجاد شده است؛ بنابراین ضمن فراتر رفتن از اعتبار صوری قانون در نظام حقوق، میزان پذیرش قانون و پایبندی به قانون (یعنی اعتبار هنجاری و اعتبار تجربی قانون) را نیز در مطالعه لحاظ کردیم تا بر همین پایه امکان ورود به قلمرو سلامت اجتماع برای انجام مطالعات تجربی جامعه‌شناسی حقوق ایران فراهم آید.

اگر شواهد عدم رعایت قانون را چونان نشانه سلامت اجتماع تفسیر کنیم آنگاه می‌توان با شناسایی عوامل مؤثر بر بروز هر کدام از انواع عدم رعایت قانون، ضمن عبور از بیان عوامل کلی (به عنوان مثال دسته‌بندی رایج عوامل پنج‌گانه فردی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی) پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی مشخص برای اصلاح قانون مشخص به قانون‌گذاران ارائه داد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Ali Entezari

<http://orcid.org/0000-0002-8798-8511>

Rohollah Eslami

<http://orcid.org/0009-0005-5595-165X>

منابع

- امین، حسن (۱۳۸۶). *تاریخ حقوق ایران*. تهران: دائره‌المعارف ایران‌شناسی.
- دانایی‌فرد، حسن و همکاران (۱۳۸۸). قانون‌گزیزی در ایران؛ تبیین نقش عوامل سیاسی، اقتصادی، قانونی، مدیریتی و اجتماعی-فرهنگی. *مجله دانش انتظامی*، ۱۱ (۳)، ۶۵-۷.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۷). *قواعد روش جامعه‌شناسی* (مترجم: علی‌محمد کاردان). تهران: دانشگاه تهران.
- دورکیم، امیل (۱۳۹۴). *درباره تقسیم‌کار اجتماعی* (مترجم: باقر پرهام). تهران: مرکز.
- رضایی، محمد (۱۳۸۴). میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گزیزی. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۶ (۳)، ۴۷-۶۹.
- رضایی، محمد و عباداللهی، حمید (۱۳۸۵). جامعه‌بی‌انضباط؛ فراتحلیل قانون‌گزیزی در ایران. *مجله مطالعات ملی*، ۷ (۳)، ۶۷-۹۱.
- رمضانی، محمدعلی (۱۳۹۵). مطالعه جامعه‌شناختی تکوین نظام قضایی نوین در ایران از دوره مشروطه تا انتهای پهلوی اول؛ ۱۲۸۵ تا ۱۳۲۰ شمسی (رساله دکتری). تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا (۱۳۸۷). جامعه قدرتمند، دولت ضعیف: تبیین جامعه‌شناختی مناسبات دولت - جامعه در ایران عصر قاجار. *مجله سیاست*، ۳۸ (۳)، ۱۴۳-۱۱۷.
- سوهانیان، محسن؛ فولادیان، مجید؛ و اکبری، حسین (۱۳۹۸). تحلیل تطبیقی عوامل مؤثر بر قانون‌گزیزی و قانون‌شکنی در استان‌های ایران مبتنی بر منطق فازی. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۲۰ (۴)، ۳۲-۳.
- شجاعی‌زند، علی‌رضا (۱۳۷۹). نظم‌ستیزی و قانون‌گزیزی. *مجله امنیت*، ۴ (۱۳ و ۱۴)، ۳۵-۳۲.
- شریعتی، شهروز؛ و عباسی شاهکوه، مهدی (۱۳۹۴). دولت و مسئله کنترل اجتماعی در ایران؛ ۱۳۰۴-۱۳۲۰. *مجله دولت‌پژوهی*، ۱ (۴)، ۱۸۷-۲۱۹.
- شیکر، دیوید (۱۳۹۳). *مفهوم و ماهیت مجازات* (مترجم: حسین آقایی جنت‌مکان). تهران: جنگل جاودانه.
- صانعی، پرویز (۱۳۸۱). *حقوق و اجتماع؛ رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی*. تهران: طرح نو.
- عشایری، طاها و نامیان، فاطمه (۱۳۹۸). تبیین جامعه‌شناختی قانون‌گزیزی در بین شهروندان ایرانی:

- فراتحلیل پژوهش‌های موجود. مجله مجلس و راهبرد، ۲۶ (۱۰۰)، ۳۵۹-۳۸۵.
- علی‌بابایی، یحیی و فیروزجائیان، علی‌اصغر (۱۳۸۸). تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر قانون‌گزینی. مجله دانش/انتظامی، ۱۱ (۴۵)، ۷-۵۸.
- کار، دپورا و همکاران (۱۴۰۱). هنر و علم تحقیقات اجتماعی (مترجم: سلیمان میرزایی راجعونی). تهران: نشر وانیان.
- متین، علیرضا (۱۳۸۲). فرهنگ قانون‌گزینی و ناکارآمدی نظام مالیاتی کشور. تهران: قطره.
- مختاری، علیرضا؛ فاضل، رضا؛ و راد، فیروز (پاییز ۱۴۰۱). ساختاربندی فرهنگی و کنش فرهنگی قانون‌پذیری: بررسی موردی اعضای هیئت علمی. مجله راهبرد/اجتماعی فرهنگی، ۱۱ (۴۴)، ۱۰۵-۱۳۷.
- مرکز آمار ایران (۱۴۰۰). سالنامه آماری کشور - سال ۱۴۰۰.
- معصومی، علی (۱۳۹۲). قانون شاخص سلامت رفتار. تهران: موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت.

استناد به این مقاله: اسلامی، روح‌الله، انتظاری، علی. (۱۴۰۳). تشخیص سلامت اجتماع از چشم‌انداز جامعه‌شناسی حقوق: ارزیابی وضعیت رعایت قانون در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۱ (۱۰۶)، ۷۶-۴۵. DOI: 10.22054/qjss.2025.82117.2836

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...